

Piotr Szukalski

Instytut Socjologii
Uniwersytet Łódzki¹

***Automatyczne mechanizmy dostosowywania
wieku uzyskania uprawnień emerytalnych
i wysokości świadczenia do przemian umieralności***

Streszczenie

Wydłużanie się trwania życia, obserwowane w ostatnich dekadach i przewidywane w kolejnych, prowadzi do zmiany relacji między okresem aktywności zawodowej i pobierania świadczenia emerytalnego. Jednorazowe zmiany polegające na podwyższeniu wieku uzyskiwania uprawnień emerytalnych nie rozwiązują problemu, lecz prowadzą po pewnym czasie do konieczności wdrażania kolejnych zmian. Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie stosowanych rozwiązań, które — w różny sposób i w różnym zakresie — próbują umożliwić dostosowanie wieku uzyskania uprawnień emerytalnych i wysokości świadczenia emerytalnego do zachodzących zmian umieralności.

Słowa kluczowe: umieralność, system emerytalny, stabilność ekonomiczna

Wprowadzenie

Obserwowalny w długim okresie spadek umieralności odciska piętno na wielu sferach życia. Jedną z nich jest system emerytalny. Zazwyczaj — mówiąc o jego obecnych i przyszłych problemach — w Polsce podkreśla się wagę „demograficznego naporu”, rozumianego

¹ Instytut Socjologii UŁ, ul. Rewolucji 1905 r. 41, 90-214 Łódź; adres elektroniczny autora: pies@uni.lodz.pl

jako szybki wzrost liczby seniorów wynikający z czynnika kohortowego, z dochodzenia do wieku nabycia uprawnień do świadczenia emerytalnego przez osoby urodzone w okresie powojennego wyżu demograficznego. Tymczasem zdecydowanie ważniejsze w długiej perspektywie jest obniżanie się wskaźnika umieralności, najpełniej widoczne w wydłużaniu się trwania życia ludzkiego, pośredniego, syntetycznego, negatywnego miernika umieralności.

Głównym przesłaniem niniejszego tekstu jest teza o konieczności zbudowania automatycznych mechanizmów dostosowujących najważniejsze parametry systemu emerytalnego — wiek emerytalny, staż pracy i wysokość świadczenia — do powolnego, acz obserwowalnego w długim okresie wydłużania się trwania życia. Stosowanie od czasu do czasu niezbędnych, a skokowych dostosowań prowadzi do nadmiernej polityzacji systemu emerytalnego i konieczności prowadzenia — w odstępach 10–20 lat — debat, w których powtarzają się te same argumenty.

Skupienie się w niniejszym opracowaniu na wpływie jednego czynnika — zmian umieralności — nie oznacza, że inne czynniki, takie jak wpływ czynnika kohortowego na strukturę wieku ludności, stan zdrowia osób w wieku okołoemerytalnym, sytuacja na rynku pracy (poziom bezrobocie), struktura popytu i podaży pracy, wysokość wynagrodzeń, zmiany wydajności pracy, wreszcie zaś pewne specyficzne rozwiązania systemu emerytalnego (np. emerytura częściowa) i podatkowego, nie są również determinantami określającymi ustawowy i rzeczywisty wiek przechodzenia na emeryturę. Będą one jednak traktowane w niniejszym opracowaniu jako drugorzędne — bynajmniej nie z uwagi na ich małe znaczenie, lecz z uwagi na założony cel.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie istniejących rozwiązań, które — w różny sposób i w różnym zakresie — próbują umożliwić dostosowanie wieku uzyskania uprawnień emerytalnych i wysokości świadczenia emerytalnego do zachodzących zmian przeciętnej długości życia. Wydaje się bowiem, że konsekwencje wydłużania się trwania życia to znakomity przykład paradoksu Luhmanna, zgodnie z którym sukcesy wdrażania *welfare state* samoistnie prowadzą do jego kryzysu i konieczności modyfikacji (Rymsza 2013). Przy czym sposoby modyfikacji winny być najlepiej tak konstruowane, aby nie wymagać ustawicznych zmian, lecz aby wprowadzić pewne zasady samoczynnie budujące społeczne oczekiwania i dostosowania do nich zachowań.

Powyższy cel zostanie zrealizowany przede wszystkim dzięki przeglądowi rozwiązań stosowanych w kilku krajach Europy, lecz najpierw należy wyjaśnić, dlaczego to nie czynnik kohortowy (tj. dochodzenie do zaawansowanego wieku przez pokolenie powojennego wyżu demograficznego), lecz wydłużanie się trwania życia jest z perspektywy długofalowych zasad zabezpieczenia społecznego tak ważne.

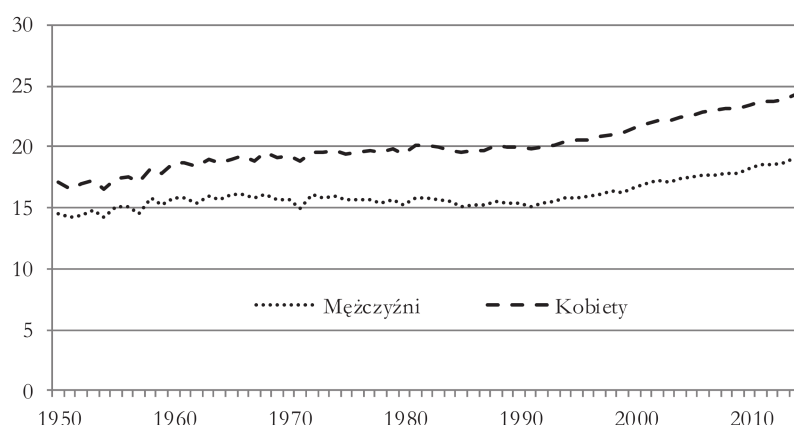
Wydłużanie się trwania życia w powojennej Polsce

Ilustracją tego wyjaśnienia niech będą dane dla Polski, gdzie zmiany poziomu umieralności zachodziły w podobnej skali jak w innych krajach europejskich, a różnice polegały jedynie na rozkładzie w czasie tych zmian. W okresie powojennym Polska odniosła olbrzymi sukces na polu ograniczania umieralności. Przeciętne dalsze trwanie życia noworodka płci

męskiej wzrosło z 56,1 roku w 1950 r. do 73,75 roku w 2014, zaś noworodka płci żeńskiej — z 61,7 do 81,86 roku (GUS 2015). Nie były to w całym tym okresie zmiany jednokierunkowe, albowiem od połowy lat 60. aż do końca istnienia PRL narastający kryzys zdrowotny doprowadził do stabilizacji średniej długości trwania życia kobiet i spadku wartości tego parametru w przypadku kobiet. Dopiero od 1992 r. widoczna jest trwała tendencja spadku umieralności. Co więcej, najnowsza prognoza demograficzna GUS z 2014 r. zakłada utrzymanie wzrostu średniej długości trwania życia i osiągnięcie w 2050 r. wskaźnika w wysokości 83 lat dla mężczyzn i 88,4 roku dla kobiet (GUS 2014, s. 78, tab. 8, wariant A1).

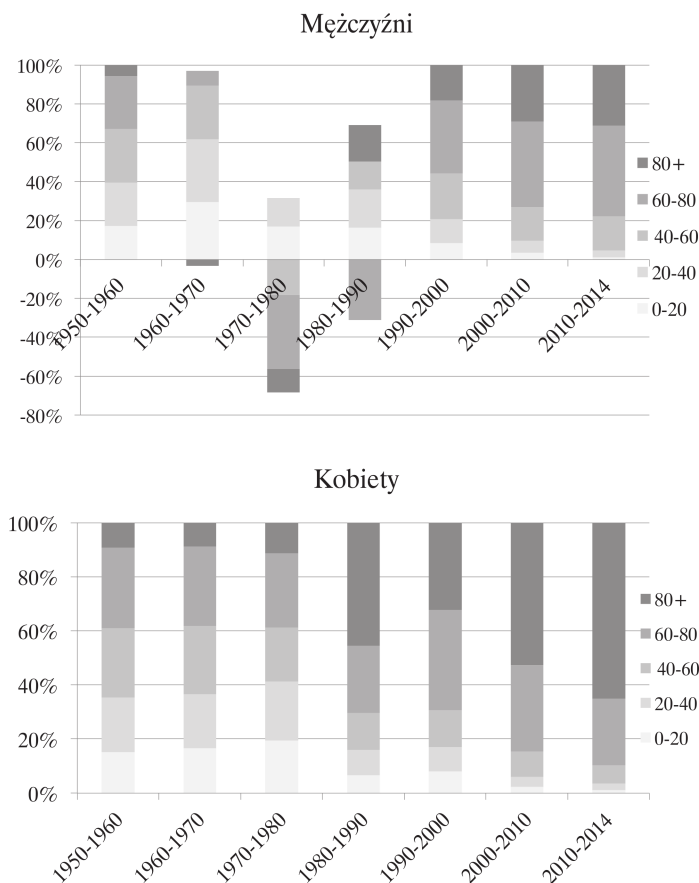
Powyższe zmiany prowadzą do wydłużania się trwania życia osób w dowolnym wieku. Przyjrzyjmy się zatem temu procesowi w przypadku osób znajdujących się w wieku 60 lat (a zatem blisko faktycznego pobierania świadczenia emerytalnego), aby uzyskać ogólny wpływ tych zmian na okres pobierania świadczenia emerytalnego (wykres 1).

Wykres 1. Dalsze trwanie życia osób w wieku 60 lat w Polsce w latach 1950–2014

Źródło: dane GUS, <http://demografia.stat.gov.pl/bazademografia/TrwanieZycia.aspx> [dostęp: 10.05.2016].

Zarówno w przypadku kobiet, jak i mężczyzn widoczne jest znaczne wydłużenie się dalszego trwania życia wśród sześćdziesięciolatków, przy czym należy zaznaczyć, że bardzo istotne zmiany następowały w tym względzie w trakcie ostatniego ćwierćwiecza, kiedy to nastąpiło wydłużenie trwania życia osób w wieku 60 lat o prawie 5 lat. Działo się tak przede wszystkim dlatego, że we współczesnych wysoko rozwiniętych społeczeństwach można zaobserwować wyraźną koncentrację przyrostu trwania życia na ostatnich etapach jego przebiegu. Generalnie, kraje rozwinięte — a do tej grupy na początku lat 90. dołączyła i Polska, wręcz wyróżniając się szybszymi przemianami w związku z nadrobieniem zaległości — odznaczają się trwałym przyrostem trwania życia noworodka o 2–3 miesiące rocznie, co daje przyrost trwania życia o 2–2,5 roku w trakcie dekady. Jednakże przyrost ten w coraz większym stopniu dokonuje się dzięki redukcji umieralności osób starych i bardzo starych (dane dla powojennej Polski — wykres 2).

Wykres 2. Przyrost trwania życia w latach 1950–2014 według płci i grup wieku

Źródło: obliczenia własne na podstawie tablic trwania życia z odpowiednich lat.

W rezultacie przyrost trwania życia oznacza przede wszystkim wydłużanie się tego okresu życia, kiedy jednostka jest już nieaktywna zawodowo. Widać to szczególnie wyraźnie w przypadku kobiet, gdyż w ostatnich kilku latach $\frac{2}{3}$ przyrostu trwania życia noworodka płci żeńskiej wynikało z ograniczania umieralności osób mających przynajmniej 80 lat, zaś jedynie 10% — z redukcji natężenia zgonów przed 60. urodzinami. Choć w przypadku mężczyzn wielkości te są znacznie niższe, ponad $\frac{3}{4}$ przyrostu występuje w wieku 60+, a $\frac{1}{6}$ w wieku 80+. Tym samym postępujące wydłużanie się trwania życia oznacza przede wszystkim wydłużanie się okresu bierności zawodowej, co z kolei pogarsza relację „potencjalnej długości kariery zawodowej” do „potencjalnej długości okresu pobierania świadczenia emerytalnego”. Można w takim przypadku określić, poprzez odwołanie się do odpowiednich rachunków aktuarialnych, jak owa relacja wygląda, tj. jak długo trzeba pracować w danych realiach demograficznych, aby pokryć koszt świadczenia emerytalnego wypłacanego w ciągu jednego miesiąca. Wielkość ta pośrednio informuje o ekonomicznej

racjonalności systemu emerytalnego w danych warunkach demograficznych. Przyjmując, że mamy do czynienia ze stałym wiekiem wchodzenia na rynek pracy (20 lat) i stałym wiekiem wychodzenia z niego (60 lat), zakładając, że w tym przedziale wiekowym jednostka jest aktywna ekonomicznie i zatrudniona (a zatem płaci składki), oraz bazując na danych pochodzących z generacyjnych tablic trwania życia dla mężczyzn we Francji autorstwa Jacques'a Vallina i France Meslé (2001), otrzymujemy następujące wielkości w zależności od trwania życia:

1. Gdy trwanie życia noworodka (oznaczane dalej jako e_0) wynosi 60 lat (a dokładnie 60,14 — wartość odnosząca się do mężczyzn urodzonych we Francji w roku 1924), na utrzymanie w trakcie jednego miesiąca po 60. roku życia typowa jednostka pracowałaby 2,35 miesiąca pomiędzy 20. a 60. rokiem życia.
2. Gdy e_0 wynosi 70 lat (70,46 lat dla mężczyzn, którzy przyszli na świat w roku 1946), wielkość ta zmniejsza się do 1,91 miesiąca.
3. Gdy e_0 wynosi 80 lat (80,19 dla mężczyzn urodzonych w roku 1970), na wypracowanie oszczędności służących sfinansowaniu starości wystarcza jedynie 1,61 miesiąca.

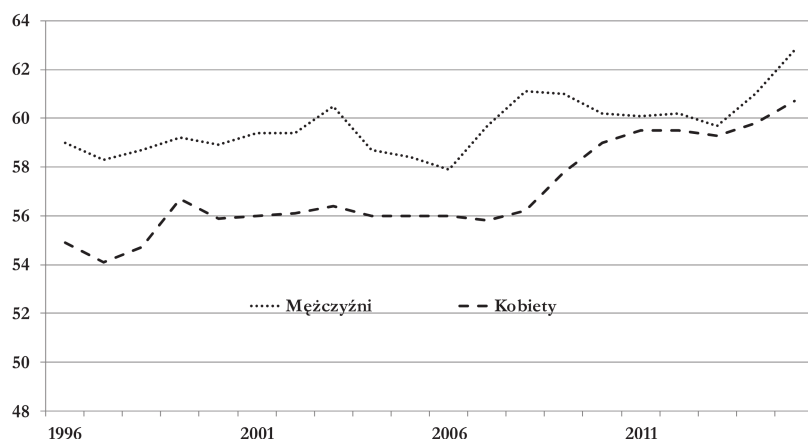
Przedstawione powyżej wielkości jednoznacznie wskazują, że utrzymywanie bez zmian wieku wejścia w starość w ujęciu ekonomicznym (czyli momentu uzyskiwania pierwszego świadczenia emerytalnego) w zmieniających się warunkach demograficznych prowadzi do obniżania się wysokości świadczeń nawet w systemach kapitałowych, zbilansowanych z punktu widzenia przebiegu życia jednostki, nie mówiąc już o systemach repartycyjnych, podlegających wpływowi zmian strukturalnych (pokolenia wyżów i niżów demograficznych). Jedyną ucieczką przed tego typu kłopotem byłby wzrost wydajności pracy umożliwiający wygospodarowanie wyższych składek emerytalnych. Rozwiązanie takie byłoby zapewne postrzegane jako narzucanie kolejnych, nadmiernych obciążeń daninami publicznymi.

Perspektywa dalszego wydłużania się trwania życia automatycznie narzuca konieczność zastanowienia się nad możliwością utrzymania najważniejszych parametrów systemu emerytalnego bez zmian. Nasuwa się tu pytanie o możliwość utrzymania się w dłuższym okresie prezentowanych powyżej tendencji do ograniczania umieralności. Jednakże należy pamiętać, że nawet w przypadku generalnego zaniku takich tendencji w krajach rozwiniętych (a na razie brak przesłanek na to wskazujących), w polskich realiach — z uwagi na występujące zapóźnienie w zakresie spadku umieralności — osiągnięcie dzisiejszych średnich dla Europy Zachodniej długości trwania życia oznacza utrzymanie się trendu wzrostowego przez 10–15 (kobiety) — 20–25 (mężczyźni) lat.

Okres pobierania świadczenia emerytalnego

Jak dotychczas nie obserwuje się w Polsce jednoznacznego przełożenia się powyższych zmian poziomu umieralności na obciążenie systemu emerytalnego, poza wzrostem liczby osób dożywających do momentu uzyskania świadczenia i osób pobierających świadczenie. Działo się tak, ponieważ w ostatnich latach podnosił się wiek osób pobierających pierwsze emerytury z systemu pracowniczego (wykres 3).

Wykres 3. Średni wiek przechodzenia na emeryturę w ramach systemu ubezpieczeń pracowniczych ZUS w latach 1996–2015

Źródło: dane ZUS, <http://www.zus.pl/default.asp?p=5&id=5> [dostęp: 19.06.2016].

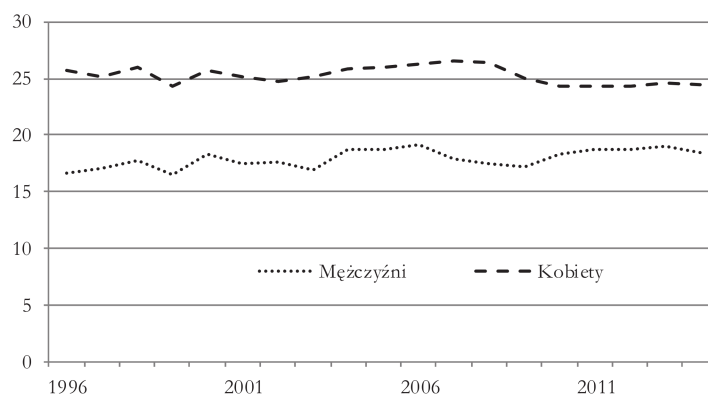
Wdrażanie z różną intensywnością rozwiązań mających zachęcić starszych pracowników do wcześniejszego wyjścia z rynku pracy odpowiadało za zmienny poziom wieku uzyskiwania pierwszego świadczenia emerytalnego w ostatnim dwudziestoleciu. Poprawa sytuacji na rynku pracy, ograniczenie zakresu osób uprawnionych do wcześniejszej emerytury, a zwłaszcza wdrożenie powolnego podwyższania wieku przechodzenia na emeryturę do docelowych 67 lat, to generalne przyczyny, dla których w ostatnich latach odnotowuje się wzrost tego miernika, zwłaszcza w przypadku kobiet.

Średni okres pobierania świadczenia emerytalnego przez osoby przechodzące na emeryturę, wyliczony zgodnie z zasadami rachunku aktuarnego, zmieniał się dzięki temu wzrostowi — mimo redukcji umieralności — w niewielkim zakresie² (wykres 4).

W przypadku kobiet wielkość ta jest na tym samym poziomie co 15 lat temu, w przypadku mężczyzn przyrost jest nieznaczny (1–1,5 roku). Co więcej, utrzymanie wciąż obowiązującego podwyższania wieku emerytalnego o 3 miesiące corocznie oznaczałoby, że mężczyźni do 2020, a kobiety do 2040 r. przechodziliby na emeryturę w wieku niepodwyższającym, a raczej skracającym, okres pobierania świadczenia emerytalnego. Jednakże ostatnie miesiące przynoszą informacje o propozycjach prezydenta i rządu powrotu do poprzedniego wieku uprawniającego do uzyskania świadczenia emerytalnego. W takim przypadku w dłuższej perspektywie okres pobierania emerytury wydłużyłby się, wzmacniając problemy systemu emerytalnego związane z konsekwencjami jednoczesnego wychodzenia z rynku pracy powojennego wyżu demograficznego i wchodzenia na ten rynek coraz mniej licznych i przereźdzonych emigracją generacji urodzonych w latach 90. i późniejszych.

² Porównanie danych gromadzonych przez ZUS o długości okresu pobierania emerytury przez osoby wychodzące z systemu wypłat wskutek zgonu wskazuje na wzrost o 1 rok owej długości pomiędzy rokiem 2005 a 2011 (Kłos 2016).

Wykres 4. Oczekiwana długość pobierania świadczeń emerytalnych przez osoby przechodzące na emeryturę w latach 1996–2014

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych ZUS i tablic trwania życia z odpowiednich lat.

Dostosowanie ustawowego wieku emerytalnego

Powyższe problemy dostrzegane są nie tylko w Polsce, choć skala zarówno powojennej kompensacji, jak i spadku dzietności i nadrabiania opóźnień w zakresie umieralności w ostatnim ćwierćwieczu jest w naszym kraju w porównaniu z innymi państwami europejskimi wyjątkowa.

Problem wydłużania się trwania życia doprowadził do pojawienia się na kontynencie powszechnych działań zmierzających do podwyższenia ustawowego wieku emerytalnego³. W zdecydowanej większości przypadków działania te mają charakter skokowy, tj. polegają na zastąpieniu jednej wielkości oznaczającej wiek kalendarzowy — inną, wyższą wielkością. Zmiany te polegają zazwyczaj na stopniowym podwyższaniu wieku ustawowego w okresie przejściowym — aż do osiągnięcia wielkości docelowej, w zależności od roku przejścia na emeryturę (np. w Polsce) lub od roku urodzenia⁴. W nielicznych krajach wprowadzono jednakże mniej lub bardziej rozbudowane mechanizmy dostosowywania wieku emerytalnego do przyszłych zmian trwania życia.

W Czechach w roku 2011 r. wdrożono drugi etap podwyższenia wieku emerytalnego. Wcześniej doprowadzono do zrównania wieku emerytalnego na poziomie 67 lat dla wszyst-

³ Uregulowania prawne wyznaczają z reguły trzy różne kategorie wieku przechodzenia na emeryturę: wiek minimalny określający dolną granicę wieku, po której przekroczeniu można uzyskać — niepełne z reguły — świadczenie, wiek ustawowy (normalny) związany z uzyskaniem pełnych uprawnień emerytalnych oraz wiek maksymalny, w przypadku którego wyjście z rynku pracy ma charakter obligatoryjny. Ta ostatnia kategoria w ostatnich latach coraz częściej przestaje być stosowana w prawie państw europejskich.

⁴ Np. w Wielkiej Brytanii wiek uzyskania uprawnień emerytalnych jest zróżnicowany w zależności od czasu przyjazdu na świat i wynosi od 66 do 68 lat; zob. https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/310231/spa-timetable.pdf

kich osób urodzonych w 1977 r. Osoby urodzone wcześniej wiek ten miały ustalony na różnym poziomie, w zależności od roku urodzenia, płci, a w przypadku kobiet od liczby urodzonych dzieci. Wiek ten rósł corocznie w zależności od wymienionej kategorii — o 2–6 miesięcy. Dla kolejnych, młodszych (tj. urodzonych po 1977 r.) generacji wiek emerytalny ma być podwyższany dla każdego kolejnego rocznika o 2 miesiące, bez podania jakiegoś stanu docelowego. Tym samym wiek ten będzie automatycznie podwyższany, zapewniając ciągle — aczkolwiek „ślepe”, tj. nieuwzględniające rzeczywistych zmian — dopasowywanie się do wydłużania trwania życia⁵ (Škorpík, Suchomel 2011).

We Włoszech w 2011 r. wprowadzono reformę emerytalną, której najważniejsza konsekwencja to stopniowe wydłużenie wieku emerytalnego. Wiek ów będzie stopniowo podnoszony, aż osiągnie wysokość — jak wskazują symulacje — bliską 70 lat dla obu płci w 2050 r. Podwyższanie wieku przechodzenia na emeryturę o charakterze automatycznego dostosowania do zmian trwania życia będzie się odbywało najpierw co 3 lata, a od roku 2019 — co dwa lata, na bazie rachunków aktuarialnych, tj. będzie dostosowane do tempa wydłużania się trwania życia (Ministerio... 2011; Borowczyk 2014). W okresie przygotowywania reformy włoski urząd statystyczny (ISTAT) dokonał szacunków odnoszących się do przewidywanego wieku przechodzenia na emeryturę do roku 2050, wskazując, że pod koniec tego okresu trwała dezaktywizacja zawodowa będzie możliwa dopiero około 70. roku życia (tab. 1). Dla pierwszych lat owe szacunki zostały uznane za podstawę określania wieku emerytalnego, zaś dla kolejnych mają być przeprowadzone przeszacowania na bazie rzeczywistych zmian umieralności.

W marcu 2015 r. włoski Narodowy Instytut Zabezpieczenia Społecznego (Istituto Nazionale della Previdenza Sociale) ogłosił na podstawie rzeczywistych zmian trwania życia, że od 2016 r. wiek emerytalny mężczyzn pracujących najemnie i samozatrudnionych wyniesie 66 lat i 7 miesięcy, zaś kobiety pracujące najemnie przejdą na emeryturę w wieku 65 lat i 7 miesięcy w latach 2016–2017 oraz 66 lat i 7 miesięcy od 2018 r., a pracujące na własny rachunek — w wieku 66 lat i 1 miesiąca w latach 2016–2017 oraz 66 lat i 7 miesięcy od 2018 r. Wielkości te zgodne były z szacunkami ISTAT opublikowanymi wraz z reformą 2011 r. Jednocześnie poinformowano, że w 2018 r. zostanie ogłoszona informacja o wieku obowiązującym w kolejnych latach (Eurofound 2015).

Powyższe przykłady wskazują na dwa odmienne sposoby uwzględniania zachodzących zmian: określanie tempa podwyższania wieku emerytalnego *a priori* na bazie założenia o stałości spadku umieralności lub określanie ich z uwzględnieniem rzeczywistej skali wydłużania się ludzkiego życia.

Ale zmiany wieku emerytalnego nie są jedyną metodą uwzględniania zachodzących zmian umieralności w parametrach systemu emerytalnego.

⁵ Rezultatem tej zmiany ma być — zdaniem czeskich demografów — niższe obciążenie ekonomiczne osobami starszymi w 2100 r. niż w momencie wprowadzania tej reformy (Vostatek 2013).

Tabela 1. Przewidywany ustawowy wiek emerytalny osób przechodzących na emeryturę we Włoszech w latach 2012–2050 według płci i statusu na rynku pracy (w latach i miesiącach)

Rok	Mężczyźni			Kobiety		
	Pracownicy najemni	Samo-zatrudnieni	Sektor publiczny	Pracownicy najemni	Samo-zatrudnione	Sektor publiczny
2012	66,0	66,0	66,0	62,0	63,6	66,0
2013	66,3	66,3	66,3	62,3	63,9	66,3
2014–2015	66,3	66,3		62,9	64,9	
2016–2017	66,7	66,7	66,7	65,7	66,1	66,7
2018	66,7	66,7		66,7	66,7	
2019–2020	66,11	66,11	66,11	66,11	66,11	66,11
2021–2022	67,2	67,2	67,2	67,2	67,2	67,2
2023–2024	67,5	67,5	67,5	67,5	67,5	67,5
2025–2026	67,8	67,8	67,8	67,8	67,8	67,8
2027–2028	67,11	67,11	67,11	67,11	67,11	67,11
2029–2030	68,1	68,1	68,1	68,1	68,1	68,1
2031–2032	68,3	68,3	68,3	68,3	68,3	68,3
2033–2034	68,5	68,5	68,5	68,5	68,5	68,5
2035–2036	68,7	68,7	68,7	68,7	68,7	68,7
2037–2038	68,9	68,9	68,9	68,9	68,9	68,9
2039–2040	68,11	68,11	68,11	68,11	68,11	68,11
2041–2042	69,1	69,1	69,1	69,1	69,1	69,1
2043–2044	69,3	69,3	69,3	69,3	69,3	69,3
2045–2046	69,5	69,5	69,5	69,5	69,5	69,5
2047–2048	69,7	69,7	69,7	69,7	69,7	69,7
2049–2050	69,9	69,9	69,9	69,9	69,9	69,9

Źródło: Plak (2014).

Wysokość świadczenia uwzględniającego wcześniejsze lub późniejsze przejście na emeryturę

Wspomniany powyżej ustawowy wiek emerytalny bardzo często nie pokrywa się z rzeczywistym wiekiem otrzymania pierwszego świadczenia emerytalnego. Czasami dzieje się tak, bowiem uprawnienie jest uzależnione od spełnienia dodatkowych, obniżających wiek kryteriów (np. staż ubezpieczeniowy, staż pracy w szczególnych warunkach, w przypadku kobiet liczba posiadanego potomstwa, wiek minimalny niższy niż normalny uprawniający do obniżonego świadczenia), czasami zaś potencjalny emeryt decyduje się na dalszą pracę mimo uzyskania prawa do emerytury. Pojawiają się zatem emerytury wcześniejsze i odroczone. W obu przypadkach uwiadamia się problem wprowadzenia do systemu emerytalnego bodźców zniechęcających do skorzystania z możliwości wcześniejszej dezaktywizacji i tych zachęcających do dłuższego pozostania na rynku pracy. Wówczas stosuje się najczęściej jakieś dostosowanie wysokości świadczenia do potencjalnej wydłużonej lub skróconej długości okresu pobierania świadczenia emerytalnego. W kilku państwach europejskich owo dopasowanie jest zgodne z zasadą neutralności aktuarialnej, mówiącą o braku wpływu wieku przechodzenia na emeryturę na łączną wartość świadczenia uzyskanego przez całkowity czas jego pobierania⁶. Czasami, w krajach, w których istnieją wielofilarowe systemy, zasada ta stosuje się do określania wysokości świadczeń wypłacanych tylko z niektórych z filarów⁷.

Znakomitym przykładem działania powyższego mechanizmu są Włochy, gdzie na bazie przewidywań odnośnie do poziomu umieralności w nadchodzącym okresie szacuje się, w jakim stopniu odroczenie momentu dezaktywizacji o kolejny rok powyżej ustawowego wieku emerytalnego przekłada się na wzrost wartości świadczenia, zaś w przypadku wieku niższego niż ustawowy — na spadek wartości świadczenia (tab. 2). Dzielnik stosowany w takim przypadku informuje o dalszym trwaniu życia⁸.

⁶ Kraje te stanowią jednak zdecydowaną mniejszość — przykładowo, wśród 25 członków UE w roku 2005 jedynie w 4 państwach (Łotwa, Polska, Szwecja, Włochy — przy czym w tym ostatnim przypadku tylko w odniesieniu do osób w wieku 60–65 lat) istniały mechanizmy aktuarialnego dostosowywania świadczenia emerytalnego do wieku wychodzenia z rynku pracy (EU 2007, s. 25–28).

⁷ Można się spotkać z opinią, że wystarczy wdrożyć mechanizm aktuarialnego dostosowywania wysokości świadczenia do długości okresu pobierania emerytury, aby zachęcić ludzi — racjonalnie zachowujące się jednostki — do dłuższej aktywności, a zatem doprowadzić do trwałego występowania wyższego faktycznego wieku przechodzenia na emeryturę w stosunku do tego ustawowego. Ale nawet rzecznicy takiego stanowiska wskazują, że nie uwzględnia ono części pracowników zainteresowanych uzyskaniem świadczenia emerytalnego jak najszybciej, którym może przysługiwać — w przypadku ustalenia stałego wieku ustawowego i szybkiego wzrostu trwania życia w okresie starości — świadczenie o wysokości poniżej minimalnego świadczenia emerytalnego, co będzie wymuszać dotacje budżetowe w celu podniesienia wysokości wypłacanej emerytury do wymaganego przez prawo minimum (Szumlich 2012).

⁸ Podejście takie jest bardziej racjonalne niż stosowane w niektórych krajach stałe wartości współczynników korygujących, nieuwzględniające rachunku aktuarialnego. Np. w Niemczech przejście na emeryturę na jeden miesiąc przed osiągnięciem wieku ustawowego (przy spełnieniu warunku stażu ubezpieczeniowego) oznacza obniżenie wysokości świadczenia o 0,3%, zaś przejście na eme-

Tabela 2. Wskaźnik wzrostu/spadku świadczenia emerytalnego według faktycznego wieku przechodzenia na emeryturę we Włoszech obowiązujący w latach 2012–2015

Wiek	Dzielnik	Wskaźnik wzrostu emerytury (w %)
57	23,236	4,304
58	22,647	4,416
59	22,053	4,535
60	21,457	4,661
61	20,852	4,796
62	20,242	4,940
63	19,629	5,094
64	19,014	5,259
65	18,398	5,435
66	17,782	5,624
67	17,163	5,826
68	16,541	6,046
69	15,917	6,283
70	15,288	6,541

Źródło: OECD (2013), s. 283.

Tego typu „dostosowanie” (choć bez wskazania procentowej wartości wzrostu/spadku wartości świadczenia) występuje i w zreformowanym w 1998 r. polskim systemie emerytalnym, gdzie wysokość świadczenia z drugiego filaru zależy od oczekiwanej długości trwania życia, liczonej dla obu płci łącznie i wyrażonej w miesiącach. Podstawowa różnica pomiędzy polskim a włoskim sposobem dostosowywania wysokości świadczenia polega na używaniu danych odtworzonych przekrojowo i (quasi-)kohortowo.

Różnica powyższa zasadza się na tym, że w pierwszym przypadku wykorzystywane są przekrojowe tablice trwania życia, a zatem bazujemy na danych hipotetycznych, obliczonych przy założeniu utrzymywania się w długim czasie poziom umieralności odnotowanego w pewnym okresie, z którego dane obraliśmy za podstawę szacunków dalszego trwania życia. Podejście drugie uwzględnia przyszłe zmiany umieralności wynikające zarówno z występowania pewnych długookresowych trendów, jak i z wpływu czynnika generacyjnego⁹. Podstawowa różnica polega na nieuwzględnianiu w podejściu okresowym przyszłych zmian umieralności. Różnice te nie są nieznaczne, o czym można się prze-

ryturę o miesiąc późniejsze w stosunku do normalnego wieku emerytalnego oznacza podwyższenie świadczenia o 0,5% (Pieńkowska-Kamieniecka, Rutecka 2014, s. 22).

⁹ Czynniki generacyjny przejawia się w tym przypadku poprzez wpływ roku urodzenia na dostęp do zróżnicowanych i różnorodnych zasobów i usług społecznych, co z kolei — różnicując szanse np. dobrego odżywiania się na krytycznych etapach życia (okres prenatalny, okres pokwitania u chłop-

konać, odwołując się do francuskich tablic trwania życia autorstwa J. Vallina i F. Meslé (2001). Porównanie dalszego trwania życia dla hipotetycznych — albowiem zbudowanych na podstawie danych pochodzących z przełomu XX i XXI wieku — tablic trwania życia okresowych oraz tablic kohortowych (a dokładniej generacyjnych, tj. obliczonych dla grupy osób urodzonych w jednym roku kalendarzowym) dla osób mających 60, 65 i 70 lat wskazuje bowiem na znaczne niedoszacowania długości życia w pierwszym przypadku (tab. 3).

Tabela 3. Dalsze trwanie życia francuskich mężczyzn i kobiet w wieku 60, 65 i 70 lat w roku 2015 według tablic przekrojowych i generacyjnych

Wiek	Mężczyźni		Kobiety	
	Tablice przekrojowe	Tablice generacyjne	Tablice przekrojowe	Tablice generacyjne
60	22,60	24,45	27,81	30,01
65	18,69	20,05	23,32	25,07
70	15,10	16,00	19,00	20,22

Źródło: baza danych na CD dołączonym do pracy Vallin, Meslé (2001).

Jeśli zatem, przykładowo, porównać dalsze oczekiwane trwanie życia mężczyzny w wieku 60 lat w roku 2015 (22,60) i dalsze trwanie życia mężczyzny w wieku 60 lat urodzonego w roku 1955 (24,45) — a zatem z grubsza wartości odnoszące się do reprezentanta tej samej grupy¹⁰ — widoczna jest znaczna różnica blisko dwóch lat (1,85 roku $\approx$ 22 miesiące). Różnica ta pojawia się w każdym analizowanym powyżej przypadku. Powyższa różnica jest czasami wzmiankowana jako potencjalne źródło długookresowej niestabilności systemów emerytalnych (Szczur 2014, s. 40), bowiem prowadzi do braku środków na wypłacanie świadczeń osobom żyjącym w rzeczywistości średnio znacznie dłużej, niż zakładano w momencie obliczania wysokości ich świadczenia. Z kolei uwzględnianie kohortowych tablic trwania życia prowadzi do uzyskiwania zdecydowanie niższych świadczeń; np. szacunki dla Polski mówią o świadczeniu niższym o 10–13%, w zależności od przyjętych założeń o wysokości wynagrodzenia (Więckowska 2011).

Niestety, najczęściej dzisiejsze systemy emerytalne, jeśli uwzględniają dalsze trwanie życia, czynią to, opierając się na podejściu przekrojowym. Tym samym pomijany jest wpływ wydłużania się trwania życia osób starszych w przyszłości, co będzie prowadzić do pojawiania się problemów ze zbilansowaniem środków przeznaczanych na wypłatę świadczeń.

ców, okres ciąży u kobiet) — wpływa na odmienne prawdopodobieństwo utrzymania dobrego stanu zdrowia.

¹⁰ Wielkości te nie w pełni odnoszą się do tej samej zbiorowości, ponieważ w przypadku tablic przekrojowych punktem wyjścia jest informacja o natężeniu zgonów w danym roku osób, które w chwili zgonu ukończyły dany wiek. Zatem kategoria ta obejmuje zgony osób urodzonych w dwóch kolejnych latach, które w ciągu danego roku kalendarzowego wchodziły w skład grupy osób w wieku x ukończonych lat.

Staż ubezpieczeniowy

Najmniej modyfikowany jest kluczowy parametr, określający „pokrycie” składką okresu pobierania świadczenia emerytalnego — czyli staż ubezpieczeniowy. W tym przypadku wychodzi się z założenia, że to zmiany wieku emerytalnego samoistnie wpływają w pozytywny sposób na długość stażu, zaś nie ma — poza wspomnianymi wcześniej skokowymi, jednorazowymi zmianami — mechanizmów uwzględniania relacji „odpowiedni staż ubezpieczeniowy”/„okres pobierania świadczenia emerytalnego”. Staż ubezpieczeniowy jest omawiany w tym miejscu przede wszystkim dlatego, że jest on swoistą aproksymatą ważnej z punktu widzenia trwania życia charakterystyki jednostki — jej poziomu wykształcenia. Pomiędzy osobami o różnym poziomie wykształcenia występują bardzo duże różnice stanu zdrowia i umieralności, rzutujące na prawdopodobieństwo dożycia do momentu uzyskania uprawnień emerytalnych oraz na okres pobierania tego świadczenia. Przykładowo, w Polsce w 2008 r. różnica pomiędzy dalszym trwaniem życia osoby w wieku 30 lat z wykształceniem zasadniczym zawodowym i z wykształceniem wyższym wynosiła w przypadku mężczyzn 12,2 roku, a w przypadku kobiet 4,6 roku (WHO 2012, s. 111–112), zaś w przypadku osób w wieku 50 lat w 2009 r. — odpowiednio 7,1 roku i 3 lata (Loichinger, Weber 2016, s. 12). Ponieważ osoby gorzej wykształcone z reguły wcześniej rozpoczynają karierę zawodową w porównaniu ze swymi rówieśnikami kontynuującymi naukę, wydaje się, że staż ubezpieczeniowy jest *sui generis* wyznacznikiem spodziewanego w przypadku osoby o danej długości życia zawodowego stanu zdrowia i długości pobierania świadczenia emerytalnego. Najlepiej byłoby w celu uwzględnienia powyższych różnic wykorzystywać przy ustalaniu wysokości świadczenia emerytalnego informacje o trwaniu życia według poziomu wykształcenia, ale zachowanie prostoty systemu ubezpieczeniowego wymaga stosowania jak najmniejszej liczby parametrów, stąd zasadne jest odwołanie się do stażu ubezpieczeniowego.

Zazwyczaj pewien minimalny staż ubezpieczeniowy jest traktowany — obok wieku — jako podstawowe kryterium uprawniające do uzyskania świadczenia (zob. przegląd dla państw UE — Kłós 2015). Niekiedy jednak staż ubezpieczeniowy bywa również uwzględniany jako dodatkowy czynnik determinujący wysokość wpływu zmiany wieku przechodzenia na emeryturę na wysokość świadczenia, jak ma to miejsce w Portugalii (tab. 4).

W tym przypadku — choć nie ma tu zastosowania wspomniana zasada neutralności aktuarialnej — staż jest uwzględniany jako czynnik różnicujący wysokość wzrostu świadczenia wraz z odraczaniem chwili rozpoczęcia jego pobierania o każdy jeden miesiąc.

Ciekawym sposobem jednoczesnego uwzględnienia stażu ubezpieczeniowego i wieku osób przechodzących na emeryturę — a zatem pośrednio uwzględniania odmiennego wieku rozpoczynania kariery zawodowej przez osoby o różnym poziomie wykształcenia — było stosowane we Włoszech rozwiązanie określające minimalną wartość sumy tych dwóch parametrów, a jednocześnie minimalnych wartości obu składników sumy. Zgodnie z tym podejściem istniała swoista ekwiwalentność pomiędzy tymi dwoma parametrami. O ile początkowo określano tylko minimalne wartości obu tych wielkości oraz ich minimalną sumę, z biegiem czasu — oprócz procesu podwyższania zarówno stażu ubezpieczeniowego,

jak i wieku ustawowego — wdrożono ograniczony w swoim zakresie mechanizm zastępowania niższych wartości jednego z parametrów wyższymi wartościami drugiego¹¹. Podejście takie jest chyba najbliższe idei traktowania stażu ubezpieczeniowego jako informacji o stanie zdrowia osób, które z uwagi na bardzo wczesne rozpoczęcie kariery zawodowej, powiązane z niskim poziomem wykształcenia i krótszym trwaniem życia, powinny mieć możliwość trochę wcześniejszego rozpoczęcia pobierania świadczenia emerytalnego.

Tabela 4. Wpływ stażu ubezpieczeniowego na wskaźnik wzrostu świadczenia emerytalnego w Portugalii

Wiek	Staż ubezpieczeniowy	Miesięczny wskaźnik wzrostu świadczenia
poniżej 65 lat	Spełnienie wymagań do uzyskania emerytury	0,65%
65+	15–24	0,33%
	25–34	0,5%
	35–39	0,65%
65+	40+	1,0%

Źródło: Portugal... (2008), s. 6.

Podsumowanie

Jak wskazuje niniejsze opracowanie, w warunkach trwałego wzrostu przeciętnego trwania życia, a przede wszystkim wydłużania się trwania życia w okresie starości, utrzymanie stabilności finansowej systemu emerytalnego wymaga poszukiwania nowych mechanizmów dostosowawczych. Wiele państw europejskich w ostatnich latach podjęło działania mające zapewnić dostosowanie podstawowych parametrów systemu emerytalnego — przede wszystkim wieku uprawniającego do uzyskania świadczenia emerytalnego — do zachodzących zmian (OECD 2015; Kryńska, Szukalski 2013). Dostosowania takie zazwyczaj są związane z jednorazową zmianą owych parametrów (a przynajmniej jednoznacznym określeniem podstawowych parametrów w okresie docelowym). Tymczasem potrzebne jest myślenie w szerszych kategoriach, a zatem poszukiwanie kroczących mechanizmów i algorytmów zmian, umożliwiających automatyczne dostosowywanie owych parametrów do wydłużającego się trwania życia, bez konieczności powtarzania debat publicznych na ten temat, debat z reguły skupionych na tych samych, powtarzających się argumentach. Jednorazowe wdrożenie w Polsce takich mechanizmów, jakie zostały wprowadzone we

¹¹ Od 1 stycznia 2008 r. było to odpowiednio 58 (wiek emerytalny) + 35 (staż ubezpieczeniowy); od 1 lipca 2009 r.: 59 + 36 lub 60 + 35 (95); od 1 stycznia 2010 r.: 59 + 36 lub 60 + 35 (95); od 1 stycznia 2011 r.: 60 + 36 lub 61 + 35 (96); od 1 stycznia 2012 r.: 60 + 36 lub 61 + 35 (96); od 1 stycznia 2013 r.: 61 + 36 lub 62 + 35 (97) (CAREFIN 2010).

Włoszech czy w Czechach, oznaczałoby brak konieczności wracania do takiej dyskusji za lat 10 czy 20¹².

Takie rozwiązania byłyby jednocześnie wskazówką odnośnie do wprowadzania ukierunkowanej na przyszłość polityki aktywnego starzenia się, opierającej się na polityce przebiegu życia (Szukalski 2015, 2016). Świadomość skutków takich mechanizmów automatycznie przeradzałaby się w większą skłonność jednostek i przedsiębiorstw do uwzględniania dłuższej aktywności zawodowej w swych wyborach i działaniach.

Mechanizmy takie musiałyby jednak być dodatkowo obudowane pewnymi rozwiązaniami — np. znanymi z Holandii działaniami zwiększającymi skłonność jednostek do angażowania się w kursy i szkolenia, jak też możliwościami skorzystania z urlopu umożliwiającego przejście przez okres wypalenia zawodowego (OECD 2007) czy działaniami związanymi z zarządzaniem wiekiem (Kołodziejczyk-Olczak 2014). Dopiero łączne wykorzystanie tych rozwiązań prowadzi do osiągnięcia założonego celu, czyli umożliwienia jednostkom wykonywania pracy zawodowej do wieku gwarantującego stabilność systemu emerytalnego czy — szerzej — społeczno-ekonomicznego.

Bibliografia

- Borowczyk, E. (2014). Reformy włoskiego systemu emerytalnego. *Ubezpieczenie Społeczne. Teoria i Praktyka*, nr 6, s. 46–52. Pobrano z: http://www.zus.pl/files/Ubezpieczenia_Spo-%C5%82eczne_nr_6_14.pdf
- CAREFIN (Centre for Applied Research in Finance) (2010). *Pension funds in Italy*. Milano: Università Bocconi, 87 s. Pobrano z: <http://www.iopsweb.org/resources/48238257.pdf>
- EU (2007). *Pension schemes and projection models in EU-25 Member States*. European Economy. Occasional Papers, nr 35. Brussels: European Commission. Directorate-General for Economic and Financial Affairs Publications, 377 s. Pobrano z: http://europa.eu/epc/pdf/pensions_en.pdf
- Eurofound (2015). *Reform of old age pension and retirement systems in the EU*. Pobrano z: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/articles/working-conditions-law-and-regulation/reform-of-old-age-pension-and-retirement-systems-in-the-eu>
- GUS (2014). *Prognoza ludności na lata 2014–2050*. Warszawa: ZWS GUS, 167 s. Pobrano z: <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/prognoza-ludnosci/prognoza-ludnosci-na-lata-2014-2050-opracowana-2014-r-1,5.html>

¹² Przykładowo, w Polsce cztery lata temu dokonano jednorazowej zmiany parametrów systemu emerytalnego poprzez wdrożenie stopniowego podwyższania wieku emerytalnego do 67 lat dla obu płci. Przy kolejnym, zapewne niezbędnym w dłuższej perspektywie, podwyższeniu tego wieku (pomiędzy tu obecne dyskusje nad spełnieniem obietnic wyborczych A. Dudy i PiS z 2015 r. dotyczących powrotu do wcześniejszego wieku emerytalnego — jako niemożliwych do realizacji w dłuższym czasie) potrzebna będzie kolejna debata, zaś już dziś można na podstawie dyskusji sprzed kilku lat wyobrazić sobie główne wykorzystywane w niej kontrargumenty.

- GUS (2015). *Trwanie życia w 2014 r.* Warszawa: ZWS GUS.
- Kłos, B. (2015). Wiek i staż ubezpieczeniowy w systemach emerytalnych państw członkowskich Unii Europejskiej. *Analizy BAS*, nr 13 (133), s. 1–14. Pobrano z: [http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/5E07D5CED513CBB7C1257EDF0038DFBE/\\$file/Analiza_BAS_2015_133.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/5E07D5CED513CBB7C1257EDF0038DFBE/$file/Analiza_BAS_2015_133.pdf)
- Kłos, B. (2016). Analiza okresów pobierania emerytur z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych. *Analizy BAS*, nr 3 (139), s. 1–7. Pobrano z: [http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/2ACB937250E7845AC1257F72004ECC2A/\\$file/Analiza_BAS_2016_139.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/WydBAS.nsf/0/2ACB937250E7845AC1257F72004ECC2A/$file/Analiza_BAS_2016_139.pdf)
- Kołodziejczyk-Olczak, I. (2014). *Zarządzanie pracownikami w dojrzałym wieku*. Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Kryńska, E., Szukalski, P. (red.) (2013). *Rozwiązania sprzyjające aktywnemu starzeniu się w wybranych krajach Unii Europejskiej. Raport końcowy*. Łódź: Wydawnictwo UŁ. Pobrano z: <http://dspace.uni.lodz.pl:8080/xmlui/handle/11089/3509>
- Loichinger, E., Weber, D. (2016). *Trends in working life expectancy in Europe*, IIASA Working Paper. WP 16-004. Laxenburg (Austria): International Institute for Applied Systems Analysis, 20 s. Pobrano z: <http://pure.iiasa.ac.at/12353/1/WP-16-004.pdf>
- Mackenbach, J.P. (2013). Convergence and divergence of life expectancy in Europe: a centennial view. *European Journal of Epidemiology*, vol. 28, nr 3, s. 229–240. Pobrano z: <http://doi.org/10.1007/s10654-012-9747-x>
- Ministero del Lavoro e delle Politiche Sociali (2011). *Follow-up to the UNECE Regional Implementation Strategy (RIS) of the Madrid International Plan of Action on Ageing (MIPAA). ITALY*. Pobrano z: http://www.unece.org/fileadmin/DAM/pau/age/country_rpts/ITA_report.pdf
- OECD (2007). *Modernising social policy for the new life course*. Paris: OECD Publishing. Pobrano z: browse.oecdbookshop.org/oecd/pdfs/product/8107171e.pdf
- OECD (2013). *Pensions at a glance 2013*. Paris: OECD Publishing, 368 s. Pobrano z: <http://www.oecd.org/pensions/public-pensions/OECDPensionsAtAGlance2013.pdf>
- OECD (2015). *Pensions at a glance 2015*. Paris: OECD Publishing, 374 s. Pobrano z: <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/8115201e.pdf?expires=1461609976&id=id&accname=guest&checksum=38D7B7790DB6626BAE4D86B1A84364E8>
- Pieńkowska-Kamieniecka, S., Rutecka, J. (2014). System emerytalny w Niemczech — analiza aktualnych tendencji na tle dotychczasowego procesu reformowania. *Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i Praktyka*, nr 6, s. 19–33. Pobrano z: http://www.zus.pl/files/Ubezpieczenia_Spo%C5%82eczne_nr_6_14.pdf
- Plak, J. (2014). Reforma emerytalna we Włoszech w 2012 r. W: W. Koczur, A. Rączaszek (red.), *Polityka społeczna wobec problemu bezpieczeństwa socjalnego w dobie przeobrażeń społeczno-gospodarczych* (s. 173–185). *Studia Ekonomiczne* nr 179, Zeszyty Naukowe Wydziałowe UE w Katowicach. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach.
- Portugal. *Peer review on public information on pension systems and pension system changes* (2008). Pobrano z: ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=8387...en

- Rymsza, M. (2013). *Aktywizacja w polityce społecznej. W stronę rekonstrukcji europejskich welfare states?*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN. 411 s.
- Szczur, M. (2014). System emerytalny w Szwecji — przykład innowacyjnego i stabilnego finansowo rozwiązania problemu zabezpieczenia dochodów na starość. *Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i Praktyka*, nr 6, s. 34–45. Pobrano z: http://www.zus.pl/files/Ubezpieczenia_Spo%C5%82eczne_nr_6_14.pdf
- Szukalski, P. (2015). Od normatywnego modelu przebiegu życia do polityki przebiegu życia. *Polityka Społeczna*, nr 2, s. 1–5.
- Szukalski, P. (2016). Polityka aktywnego starzenia się. W: B. Kłos, P. Russel (red.), *Przemiany demograficzne w Polsce i ich społeczno-ekonomiczne konsekwencje* (s. 201–219). Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Szumlicz, T. (2012). O (nie)podwyższaniu wieku emerytalnego w systemie zabezpieczenia emerytalnego. Polemika i głos w dyskusji. *Wiadomości Ubezpieczeniowe*, nr 7, s. 3–7. Pobrano z: https://piu.org.pl/public/upload/ibrowser/WU/WU2_2012/szumlicz.pdf
- Škorpík, J., Suchomel, M. (2011). The Czech Republic. W: K. Hirose (red.), *Pension reform in Central and Eastern Europe in times of crisis, austerity and beyond* (s. 141–170). Budapest: International Labour Organization. Pobrano z: http://www.ilo.org/budapest/what-we-do/publications/WCMS_171551/lang--en/index.htm
- Vallin, J., Meslé, F. (2001). *Tables de mortalité françaises pour les XIXe et XXe siècles et projections pour le XXIe siècle*. Données Statistiques, nr 4. Paris: INED (Institut national d'études démographiques), 102 s. + CD.
- Vostatek, J. (2013). Pension reform in Czechia: Soft compulsion myths and lies. W: M. Szczepański (red.), *Reformowanie systemów emerytalnych — porównania i oceny* (s. 97–107). Poznań: Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej. Pobrano z: http://repozytorium.put.poznan.pl/Content/280783/Szczepanski_Marek_Reformowanie_systemow_emerytalnych_-_porownania_i_oceny_Pension_reforms_-_comparison_and_evaluation.pdf
- WHO (World Health Organization) (2012). *Społeczne nierówności w zdrowiu w Polsce*. Copenhagen: Publications WHO Regional Office for Europe, 127 s. Pobrano z: www.who.un.org.pl/common/files_download.php?fid=18
- Więckowska, B. (2011). Wpływ kohortowych tablic trwania życia na wysokość świadczeń emerytalnych. W: *System emerytalny — problemy na przyszłość. Materiały z seminariów ZUS* (s. 54–65). Warszawa: ZUS. Pobrano z: <http://www.zus.pl/files/System%20emerytalny%20-%20problemy%20na%20przysz%C5%82o%C5%9B%C4%87.pdf>

Summary

Rising life expectancy has been observed during the last decades and this trend is anticipated to continue. It is related to changes in relation between the length of professional activity and duration of being pensioner. One-time changes of the most important parameters

of pension system don't solve the problem and result in need for further changes. The aim of the article is to present solutions existing in the sphere of pension adjustments in the European countries, where some automatic mechanisms of pension system adjustment to increasing life expectancy are developed.

Key words: mortality, pension system, economic sustainability

Cytowanie

Piotr Szukalski (2016), *Automatyczne mechanizmy dostosowywania wieku uzyskania uprawnień emerytalnych i wysokości świadczenia do przemian umieralności*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje” nr 34(3), s. 53–70. Dostępny w Internecie na www.problemypolitykispolecznej.pl [dostęp: dzień, miesiąc, rok]